

A MAGYAR NÉPESSÉG DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐI ÉS A NÉPESEDÉSPOLITIKA ÖSSZEFÜGGÉSEIRŐL A NYOLCVANAS ÉVEKBEN

Napjaink társadalomtudományában, a társadalmi gyakorlatunkban is kiemelt helyet kap a népesség összetételének, az ún. "emberi tényező" jellemzőinek vizsgálata. Hiszen közismert az összefüggés a társadalmi-gazdasági fejlődés és a népesség demográfiai jellemzői között.

Az elmúlt években ismét több szó esett a magyar népesedésről, népesedéspolitikáról; szerves összefüggésben társadalmi-gazdasági fejlődésünk problémáival, gondjaival. 1984. októberében sor került egy távlati népesedéspolitikai stratégia megfogalmazására, melyet nemzeti programként hirdettünk meg. Ezzel egyidőben rövidebb időintervallumra szóló, ún. intézkedési tervet dolgoztak ki és a családjogi törvény módosításának előkészületei is folynak. E tervek megvalósítása az előttünk álló évtizedekben, az 1980-as évekre kialakult új, a korábbi-nál kedvezőtlenebb helyzetben tulajdonképpen kényszer is.

Az elmúlt évtizedek népességfejlődéséből adódóan 1980-tól - az ezredfordulóig fokozatosan -, teljesen megszűnnek a jövőbeli jelentősebb népességszám-növekedés demográfiai lehetőségei, kimerülnek a népességreprodukciónak a demográfiai átmenet korábbi szakaszában létrejött tartalékai.

Az eddigi kutatások - a KSH Népeségtudományi Intézet népességprojekciói - szerint az előttünk álló 5-6 évtizedben, a maximálisan legkedvezőbb feltételek és változások melletti népességhatár abszolút felső értékét 12 millióban jelzik.

A jelenlegi termékenységi és halandósági szintek mellett azonban 2000-ig kisebb mértékben, az ezredforduló után - strukturális okok miatt - növekvő ütemben csökkenne a népességszám, 2031-re 9,7 milliós nagyságrendet érve el.

A mainál kedvezőtlenebb esetben, a teljes termékenység 1,6-1,7 közötti (ma Nyugat-Európára jellemző!) szint, és a halandóság kisebb javulása esetén is népességszámunk 9 millió fő körül alakulhat.

Az 1980-85 közötti időszakban kialakult halandósági szintek mellett 2,2-2,25 közötti átlagos és tartós teljes termékenység szükséges (legalább az ezredfordulótól) ahhoz, hogy visszaállíthassuk az 1980. év eleji népességszámot. Ebben az esetben, a háromgyermekes családok aránya 50 % körüli értéket kellene hogy elérjen, a jelenlegi 15-20 %-kal szemben. Ez így teljesen irreális tételezés lenne.

A népességszám stabilizálódása tartósan 10-11 millió körül, csak 1,95-2,05 körüli termékenységi szint esetén is igen jelentősen javuló halandósági szint (évtizedenként 10-15 %!)

mellett valósulhat meg. Ez akkor lehet reális, ha a két alapvető demográfiai folyamatban (termékenység és haladóság) az 1980-as évek közepétől kezdődően jelentős tendenciaváltozások mennek végbe.

A népességfejlődés lehetséges pályái azt mutatják, hogy az 1980 utáni 2-3 évtized a magyarországi népességfejlődés különleges, alternatív szakasza lehet.

- 1./ Egyrészt lehetséges, hogy az eddigi - elmúlt 25-30 évben - kialakult termékenységi és halandósági trendek-szintek konzerválódnak, a népességfejlődés egészére kiterjedő, s az ezredforduló utáni fél évszázadra is érvényesülő igen kedvezőtlen hatásokkal együtt.
- 2./ Másrészt potenciálisan hasonló lehetőség kínálkozik arra is, hogy egy folyamatos és hatékony népesedéspolitikával - érdemben korrigáljuk a kialakult termékenységi és halandósági trendeket, és az egyszerű reprodukciós szint környékére emeljük a termékenységet és egyidejűleg jelentősen csökkentjük a haladóságot.

Itt kell megjegyeznünk azonban, hogy a népesség számának változása (akár csökkenésről, akár növekedésről lesz szó) nem fog egyenletesen végbemenni.

A korösszetételnek a XX. század elejétől kialakult egyenetlenségei ingadozásokat okoznak elsősorban az élveszületések, de a halálozások számában - és így a népességszámban is. Ezek az ingadozások egy stacionérhoz közelítő népességfejlődés esetén sem kerülhetők el. Kiegyenlítettebb korösszetétel csak igen hosszú távon, több generáció múlva érhető el.

A lehetséges alternatívák realizálódása igen nagymértékben a következő egy-két évtizedben megvalósuló társadalmi és gazdaságfejlődési pályák, az életszínvonal-növekedés és az életmód-alakulás, valamint az ezeket közvetítő tudati változások függvénye.

A nyolcvanas években mind a népességi-demográfiai jellemzőkre, mind a népesedéspolitikai koncepcióra és gyakorlatra vonatkozóan új szakaszról beszélhetünk. Melyek ezek a másságok, amelyek jogossá teszik a szakaszhatár használatát?

Köztudott, hogy a magyar népességfejlődés az elmúlt száz évben a klasszikus demográfiai átmenetre jellemző vonásokkal ment végbe, nem nélkülözve a specifikusan "magyar" jegyeket sem.

A klasszikus modellben (melyet a gazdasági-társadalmi változások vetületeként értelmezzünk) a termékenység és a halandóság történelmileg rövid idő alatt a korábbi magas értékről igen alacsony szintre csökken, a népesség számának növekedése lelassul, s a népességszám stabilizálódik. A modell négy fejlődési szakaszából az első három (eredeti népességfelhalmozás, demográfiai robbanás, tulajdonképpeni átmenet) az 1960-as évekig lezajlott.

Ma a magyar népesség fejlődése az átmenet utáni negyedik ún. újrástabilizációs szakaszban van, amelyet a változások nagyfokú lelassulása, közelítőleg stacionér jellegű népességfejlődés kialakulása jellemez, az átalakult termékenységi, halandósági, népsűrűségi stb. szinteken.

Az átnövés a stabilizációs szakaszba szerte a világon rendkívül differenciált képet mutat, így a demográfusok körében felmerült egy esetleges közbeeső (az újrasztabilizációs szakaszt megelőző) ún. regresszív periódus beiktatása. Ezt a szakaszt tartósan igen alacsony (népességreprodukciót nem biztosító) termékenység, változó - sőt romló halandóság és népességszám-stagnálás-csökkenés jellemezze.

Ma még nem beszélhetünk egy ilyen, elméletileg megalapozott-kibővített modellről, de demográfusok véleménye szerint Magyarország esetében elképzelhető ennek a lehetőségnek a vizsgálata. Az 1960 utáni 25 év adatai ugyanis nem támasztják alá teljesen, egyes vonásokban pedig megkérdőjelezzik a népességstabilizáció megkezdődését, érvényességét, sőt jövőbeni érvényre jutását is.

A termékenység, halandóság és a népesség korösszetételének adatai, s az ún. másodlagos demográfiai folyamatok kellőképpen érzékeltetik a meglévő instabilitást. Többek között a termékenység trendje összességében csökkenő, kisebb-nagyobb mértékben reprodukció alatti, erőteljes ingadozással, amiből egyértelműen arra lehet következtetni, hogy nálunk hiányoztak (hiányoznak!) az egyszerű reprodukciós szinten tartás feltételei.

A meghirdetett népesedéspolitikai programok hatására egyrészt erős korstruktúra-ingadozás, demográfiai hullámok jöttek létre, másrészt az intézkedések hatására az 1970-es évek közepétől mérséklődött az érvényesülő termékenység-csökkenés intenzitása, és a stabilizálódás jelei mutatkoztak. A ma 35-50 éves nők (termékenységüket befejezettek) átlagos gyermekszáma 1,95-ös szinten mozog, 0,15-tel elmarad az egyszerű reprodukcióhoz szükségestől.

A halandóság férfiaknál a 60-as évek közepétől, nőknél a végétől, folyamatosan növekedett, majd az 1970-es évektől jelentősen felgyorsult, valamint korintervalluma kiszélesedett. Bár az utóbbi egy-két évben az elért, kirívóan magas szinten a stabilizálódás jeleit mutatja. E folyamatok hatására csökkent a születéskor várható élettartam (1985-ben nők 73,6, férfiak 65,6 év), és a korszpecifikus halandóság minden csoportban kedvezőtlen. (Halálozások száma férfiaknál 40-50 év között másfélszeresére, 20-39 év között 19 %-kal, 60-79 év között 27 %-kal növekedett, nőknél 40-59 év között 10 %-kal, 60-79 év között 16 %-kal növekedett 15 év alatt az 1970-1985 közötti időszakban.)

A legfőbb halálozások között emelkedett a szív- és érrendszeri megbetegedések, a balesetek és az öngyilkosságok okozta halálozások száma. A daganatos betegségekben elhunyt nők száma nagyobb lett, a férfiaké csökkent (1985). A csecsemőhalandóság még mindig rendkívül magas, 1985-ben 20,4 ezrelék.

A születések számát továbbra is meghaladja a halálozások száma. A halandóság problémája az 1980-as évek elején a termékenység-csökkenéssel egyenrangúvá, jelenleg és a jövőben pedig - legalábbis népesedéspolitikai szempontból - fontosságában azt felülmúló problémává vált.

Fokozódott a népesség öregedése, arányuk megközelíti a 20 %-ot. Ugyanakkor a fiatal korosztály össznépességén belüli aránya csökken. Az együttesen negatív hatások következtében 1981-től megkezdődött a népesség fogyása. (Népesség száma 1981. jan. 1-én 10 712 781, és 1986. jan. 1-én 10 640 006.)

A népesedési helyzetképhez hozzátartozik még a házasságkötések intenzitásának mérséklődése, a válások nagyfokú emelkedése (1 000 házasságkötésére 400 válás jut), a fiatalok házasságkötési idejének kitoldódása, valamint a népesség területi elhelyezkedésének és mozgásának / kedvezőtlen vonásai.

Aktuális népesedési helyzetünket elsősorban azért nevezhetjük újnak, mert nemzetközileg az 1980-as években meglehetősen egyedülálló a kedvezőtlen demográfiai jelenségeknek ilyen fokú együttes megjelenése.

A jelenlegi népességi mozgásokat nemcsak a demográfiai átmenet folyamatába illeszthetjük, hanem a szocialista társadalmi fejlődés keretei közötti demográfiai magatartások és az azt alakító-formáló politika alakulásába is. el kell helyeznünk. E kettős szemléletmód ötvö-zése adhat valóságos képet a népesedési jellemzőkről, s alakíthatja ki a befolyásolás opti-mális és hatékony módját.

Ma már a népesedéspolitikának többtényezős demográfiai jelenségeket kell komplex módon kezelnie, s át kell fognia a népesedést érintő társadalmi-gazdasági folyamatok növekvő és változó körét. Talán ezért sem felesleges az eddigi, továbbra is használható, a jövőre nézve is mérvadó szocialista népesedéspolitikai tapasztalatokat összefoglalni.

A népesedéspolitika

- elsősorban ösztönzésre és késztetésre törekedjen (kényszerítés nélkül), a tudati- és ér-tékrendet alakító ráhatásokkal;
- eszközürendszere fogja át a különböző népesedési (termékenység, halandóság, család) folya-matokat, kerülje a konfliktusokat eredményező, alacsony hatékonyságú megoldásokat;
- legyen kampányoktól mentes, de folyamatos, kellőképpen propagált, s perspektivikusan al-kalmazkodjon a demográfiai folyamatok természetéhez (figyelembe véve a népesedési folya-matok befolyásolhatóságának korlátait);
- reálisan számoljon a társadalmi-gazdasági feltételekkel, s nem utolsósorban a tudományos kutatások eredményeire támaszkodjon.

A nyolcvanas években a népesedéspolitika tartalmi bővülésének vagyunk a tanui, amikor alapvető feladataink szerves részeként célul tűztük ki:

- a társadalom népesedési magatartásának átfogó befolyásolását, az ezzel kapcsolatos egyéni és társadalmi felelősség erősítését;
- a család intézményének fokozatos támogatását és védelmét, a család növekvő jelentőségű funkcióinak reálisabb ellátáshoz szükséges feltételek jobb biztosítását;

- a jövőben születő nemzedék létszámának fokozatos kiegyenlítését, rövidebb távon a termékenység csökkenésének korlátozását, hosszabb távon a termékenység színvonalának emelését, az egyszerű reprodukciót biztosító szint elérését;
- a népesség egészségi-biológiai állapotának védelmét, a halandóság csökkentését és a várható átlagos élettartam emelését;
- az időskorú népesség számára kedvezőbb társadalmi, emberi viszonyok és intézményrendszer kialakítását.

E koncepció szellemében az elmúlt két évben történt intézkedések hatását még nem mérhetjük pontosan, de kedvező fogadtatása egyértelműen érzékelhető. Hiszen a népesedéspolitikai eredményessége és a humánus szempontjából az egyedül járható út a gyermekvállalás feltételeinek állandó javítása és a többgyermekes családok életkörülményeinek kedvezőbbé tétele.

Rendkívül lényeges és jelentős, hogy az intézkedések a romló gazdasági helyzet ellenére is bevezetésre kerültek és fokozatosan bővülnek. Ezek az intézkedések többek között a következők:

- az új társadalombiztosítási forma, a GYED, mely keresetarányos (65-75 %-a a fizetésnek), s egyelőre a gyermek 1,5 éves koráig vehető igénybe;
- az egyszeri anyasági segélyt 4 000 forintra emelték;
- a GYES-t a felsőoktatási intézmények nappali tagozatos hallgatóira is kiterjesztették;
- a GYES és a GYED (a gyermek egyéves korától) bármelyik szülő által igénybe vehetővé vált;
- a szülési szabadság időtartama egy hónappal (24 hétre) bővült, a várható szülési időtartam előtti kötelező igénybevétellel;
- sor került a gyermekápolási táppénz módosítására;
- emelték a családi pótlékot;
- javultak a lakáshoz jutás feltételei (a gyermekvállalás szerint differenciált szociálpolitikai támogatás és az ifjúsági takarékbetétre adható kölcsön felső határa növekedett);
- a munkavállalás és a gyermekgondozás feltételeinek összehangolt javítása érdekében útmutatások, ajánlások készültek a korszerű rész- és rugalmas foglalkoztatási formák alkalmazására;
- és megkezdődött az egységes család gondozói hálózat kialakítása - a 12 családsegítő központ kísérleti jellegű működésével.

Még kell azonban jegyeznünk, hogy a gyermeknevelés költségeihez való pénzügyi hozzájárulás reálértéke (vásárlóértéke) csökken. A lakáshelyzet nem javult, sőt, a gyermeknevelés és a több gyermek vállalása szempontjából megfelelő méretű és beosztású lakások hiánya, a lakáshoz jutás nehézségei mellett a folyamatos fenntartás és hitelörlesztés terhei, egyaránt a népesedés- és családpolitikai célok megvalósulásának legszűkebb keresztmetszetét képezik.

Egyelőre nehézkes az új foglalkoztatási formák megvalósulása is, mert egyrészt a családok jövedelmi helyzete nem teszi lehetővé a munkaidő-csökkenéssel együttjáró keresetcsökkenést, másrészt hiányzik a kellő propaganda és a munkáltatói érdekeltség is.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a népesedéspolitika tartalmi gazdagodása szervesen igényli a társadalompolitikába való olyan "beillesztést", amelyben a népesedést befolyásoló társadalmi-gazdasági folyamatokkal összefüggő teendők karakterisztikusabban fogalmazódnak meg. A népesedéspolitikának organikusan kell kapcsolódnia a társadalompolitikához mind tartalmi, mind szerkezeti értelemben egyaránt. Azok a társadalmi-gazdasági folyamatok kapjanak jelentőséget, prioritást, amelyek közvetlenül befolyásolják a népesedési folyamatok alakulását.

Egyre jobban beigazolódik, hogy napjaink társadalompolitikai szemléletét - a gazdasági reformokkal kapcsolatos "részpolitikákat" is összefogó, azokkal szervesen összefüggő társadalomstratégiai koncepcióvá kell formálni. S ebben hosszú távú népesedéspolitikai szemléletre, tervre - s azt rövidebb távú teendőkre konkretizáló gyakorlatra van szükség. Még akkor is, ha a nehezebb helyzetek konfliktuscsoökkentő, válsághárító politikai intézkedései rövidebb távú szemléletet igényelnek.

A népesedési magatartás és az azt befolyásolni szándékozó politika alakulásának vizsgálata bizonyítja, hogy a népesedéspolitika nemcsak a politikai folyamatok kiemelkedő fontosságú területe, hanem eredményeiben és gondjaiban "mint cseppben a tenger" a társadalmi-történeti közállapotok jellemzői és a politikai irányvonal alapvető sajátosságai egyaránt megnyilvánulnak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Andorka Rudolf: Társadalmi, gazdasági fejlődés és népesedés hazánkban. (Gazdaság és társadalom a nyolcvanas években Magyarországon. I. köt.) MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 1986.

Hablicsák L. - Monigl I. - Vukovich G.: Hosszú távú népességfejlődés. Demográfia, 1985. 4. szám

Népesség és társadalomstatisztikai zsebkönyv 1985. KSH.

Monigl I. - Vukovich G.: A népesség számának és struktúrájának alakulása Magyarországon az ezredfordulóig. Statisztikai Szemle, 1984. 12. szám

Szipurilis I.: A társadalmi-gazdasági fejlődés emberi tényezői. (Gazdaság és társadalom a nyolcvanas években Magyarországon. I. köt.) MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 1986.